

Az egyéni sors megjelenítése a sírfeliratokban⁸⁷

Bevezető gondolatok

A rítuskutatás gyász munkának nevezi a halott körüli teendőket. Ennek részét képezi a halott emlékének megkonstruálása, kihelyezése. A temetés olyan beszédhelyzet, amelyben általában az életről és a halálról, konkrétan a halott életéről és haláláról, a kapcsolatoknak a haláleset következtében történő átrendeződéséről, a haláleset helyzetének kezeléséről szóló diskurzus dominál. A temetés beszédhelyzetében a család, a rokonság és a lokális társadalom olyan beszélőközösség és interpretív közösség, amely ismeri az adott helyzetre vonatkozó viselkedési, ezen belül verbális viselkedési normákat, és a különböző aktivitásokat, ezen belül a verbális megnyilatkozásokat a közösségi normák alapján interpretálja.⁸⁸ A haláleset megelőző és követő időszakban kibontakozó diskurzus kerete a társadalmi (rokonsági és más, a lokális társadalomban érvényes) szerepek rendszere.⁸⁹ A halott közeli hozzátartozói ebben az időszakban a halottra, életpályájára, halála körülményeire, a temetés körülményeire vonatkozó információkat gyűjtnek össze, szelektálnak és forgalmaznak, közös tudást konstruálnak meg. A rokonok és ismerősök ez idő alatt kifejezik a hozzátartozókkal való szolidaritásukat, és a halott nyugalomára vonatkozó verbális, vallásos-mágikus kijelentéseket tesznek. A szertartásban részt vevő személyek kontextualizált egyénként (családtag, lelkész, autodidakta költő), szerepüknek, a szerepükkel együttjáró normáknak és kötelezettségeknek megfelelően viselkednek.⁹⁰ A viselkedés jellemzője a beszélői szerepek exponálása, a beszélők formalizált szerepek keretében való megnyilatkozása, az én dramaturgiai elvek alapján történő bemutatása, az idealizáció, azaz az elvárásoknak megfelelő megnyilatkozások, a szubjektív vélemények elhallgatása.⁹¹ A halottas házban, a ravatalozóban és a temetési szertartáson megjelenő személyek, majd a temető látogatói a temetési szertartás üzenetének meghallgatói és befogadói. A temetési szertartás mint beszédesemény az üzenetek forgalmazása és befogadása által megtermeli és megerősíti a lokális társadalom koherenciáját, az együttélés kognitív kontextusát.

87 Megjelent: *Az egyéni sors megjelenítése a sírfeliratokban*. In: Pap Levente – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Kapcsolatok, képek. Imagológiai tanulmányok*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2011, 24–51. Rövidített változat: *Az egyén emlékének megőrzése a sírfeliratokban*. *Országépítő* 22. (2011) 3. 45–51.

88 *A beszélőközösség a beszélés antropológiájának terminusa* (lásd Hymes 1997/1979). Az *interpretív közösség* definíciója: Fish 1980, Kristóf 1998, Kálmán szerk. 2001.

89 A mindennapi kommunikáció szereprendszeréről: Goffmann 1973.

90 *A kontextualizált individuuum a francia szociológia terminusa*: Boudon 1979. Jelentése: az egyén az interakciókban szerepéből kifolyólag cselekszik.

91 A mindennapi élet dramaturgiai elvek szerinti irányításáról: Goffmann 1999.

A halotról szóló diskurzus és a halott körüli eseményekben való részvétel a halottat és a túlélőket társadalmi viszonyhálózatba integrálja, láthatóvá teszi a halott társadalmi kapcsolatait, a kapcsolatok típusát és intenzitását, a túlélőket a halottal való viszonyban, valamint a gyászoló közösségben való helyük, kapcsolataik alapján teszi láthatóvá. A *beágyazottság* gazdaszociológiai fogalom, Mark Granovetter kezdeményezte használatát. Az 1985-ben közzétett elmélet azt fogalmazza meg, hogy a gazdasági tevékenység a személyes kapcsolatokon alapszik, ezek révén az egyén a társadalomba *ágyazódik be* (Granovetter 1994).

A beszélőközösség tagjainak közös tudásához tartoznak a beszédműfajokra vonatkozó ismeretek. A beszédműfajok használata hozza létre a temetés keretében érvényesülő rituális beszédet.⁹² A beszédműfajok eltérő beszédfunkciókat töltenek be, tájékoztatnak a halálesetről és a temetés körülményeiről (halottsirató, gyászjelentő röplap, sajtóban közzétett gyászír), a halál beállta és a temetés közötti idő eltöltését ritualizálják (halottsiratás, gyásznének), kondoleáló és vigasztaló szerepet játszanak (kondoleálás, részvétnyilvánítás sajtóban), a halottól való búcsúzást szabályozzák (halottsirató, koszorúfelirat, újságban feladott búcsú), a halott nyugalmit biztosítják (vallásos-mágikus formulák, a gyászjelentő, a sírfelirat mágikus-vallásos kívánságai), láthatóvá teszik és megőrkítik a halott életpályájának eseményeit és genealógiai-rokonsági-társadalmi kapcsolatait (gyászjelentő, sírfelirat).⁹³

A temetési szertartás során megszerkesztett biográfiák más-más célból készülnek, különböző stratégiákat követnek. A halottsirató a család fájdalmát fejezi ki, a halottbúcsúztató a halott és az életben maradottak rituális búcsúját vezeti le, a gyászjelentő a halott genealógiai kapcsolatait teszi láthatóvá, valamint a gyászszertartásra vonatkozó információkat közöl, a síremlék és a sírfelirat a megemlékezési szertartások, a halott emléke őrzésének helyszíne és eszköze. Ugyanakkor az említett szövegtípusok más-más tartalmi-formai-retorikai sajátosságokkal rendelkeznek, a témát (halál, gyász) más-más módon dolgozzák fel.⁹⁴ A temetés keretében használatos beszédműfajok az elmúlt fél évezred során sajátos fejlődéstörténetet tettek meg.⁹⁵

Az epitáfium a személyes sorsra, életpályára összpontosító biografikus szövegtípus. Mint biografikus szöveg elsődlegesen a születés, az életpálya (az életkor) és a halál toposzaiból szerveződik. Ez egészül ki, illetve árnyalódik a tanulmányok, a családi élet (házasélet, gyerekek, rokoni kapcsolatháló), a munka és a közéleti sze-

92 A beszédben használt elsődleges és másodlagos beszédműfajokról: Bahtyin 1986. A temetési szertartás során folyó rituális beszéd elemzése: Oláh 1996.

93 E tanulmány szerzője több alkalommal tett kísérletet a temetési szertartás keretében érvényesülő rituális beszéd műfajainak tipológia és funkció szerinti bemutatására: Keszeg 1999, 2000, 2002e.

94 „A nyelvhasználat minden szférájában léteznek bizonyos viszonylag megszilárdult megnyilatkozástípusok” – állapítja meg Mihail M. Bahtyin (1986: 359). A témát minden műfaj speciális használatnak veti alá, s ezáltal meghatározza a kommunikáció határait. A társadalmi diskurzus minden szakmban egy adott műfajrendszer tart fenn, lásd Honko 1989. A temetés rituális szövegtípusainak tartalmi és formai jellemzőiről, valamint funkcióiról: Keszeg 1999, 2000: 136–146.

95 A temetés keretében használatos rituális beszéd műfajainak történetéről lásd Katona I. 1982, Keszeg 2002e: 174–178, 181–182.

repvállalás toposzaival. Az epitáfium a halál perspektívájából íródik meg. Közvetlenül a haláleset bekövetkezése után, a gyász munka részeként készül el, a temetési szertartás kései mozzanataként. Elkészítése, kihelyezése a sírfelirat elsődleges, primér kontextusa. Létrejötté és használatra való átengedése, használatba vétele a halottal van összefüggésben. Az epitáfium egy egyéni élet reprezentációja, az életpálya narrativizálása. Funkciói közül kettőt kell kiemelni. Miután az egyén életpályája lezárul, s az elhantolás által holtteste láthatatlanná válik, a síremlék és a rá kerülő epitáfium a kulturális emlékezet fenntartásának eszköze. Az egyént a halottak társadalmába integrálja, kijelöli, megnevezi a nyugalmaról és az emlékéről gondoskodó élőket. E szociális funkció mellett a másik jelentős funkciója pragmatikus jellegű: a halott nyugalmaról, lelki üdvösségéről való gondoskodás (az epitáfiumot záró kívánság, a temetőlátogató emlékezésre, fohászra való felszólítása). Ezáltal a halott – az emlékezés révén – az élők társadalmába illeszkedik be. A családi emlékezési habitus a sírfelirat használatának másodlagos, szekundér kontextusa.

A sírfeliratokat egyik oldalon a síremlék anyaga határozza meg. A márványtáblára vésett sírfeliratok létezéséről a magyar nyelvterületen a kutatásnak a 16. század elejétől van tudomása. A 17. századtól a templom falára akasztott vagy a síron állított fejfára rögzített deszkaepitáfiumok készültek. Az emlékjelet megnevező szó a felirat szövegét is jelölni kezdte. Mellette a 18. században további magyar elnevezések jelentek meg: *fejfáírás, fára való írás* (Balassa 1989: 54–58). Erdélyben a legrégebbi sírfeliratok a 16. század első feléből maradtak fenn (Lászlóffy–Kántor 1989: 18). A temetők a 16. században távolodtak el a templomtól. Kolozsvárt a Házsongárd 1585-ben nyílt meg (Balassa 1989: 54). A kőből készült sírjelek Európában a 16–17. században jelentek meg (korábbi, már 12. századi előzmények után) (Balassa 1989: 54, Novák 2005: 84), és a 18. században terjedtek el főúri-polgári hatásra.⁹⁶ A paraszti, kőből készült sírjelek a 18–19. században jelentek meg, és a 20. században szaporodtak el (Pócs 1981, Balassa 1989: 54), főként olyan településeken, ahol a kő adott volt. A fejfák megjelenése a protestantizmus terjedésével áll összefüggésben (Imreh–Hoppál 1977: 7). A 20. század közepén általánosan elterjedt a beton és műkő, esetleg a márványtáblával kiegészített síremlék.

A korai (szarkofág és obeliszklakú) síremlékek nagyobb felületet kínáltak a felirat számára. Állításuk összefüggésben volt a rendiség tudatával és a nemzeti érdekekkel. A síremlékek mérete az évszázadok során fokozatosan lecsökkent, ezzel együtt beszűkült a felirat terjedelme és szemantikai mezeje is. A fából készült sírjelek alkalmazása kezdettől fogva rövid szöveg feljegyzését tette lehetővé. A rendiség jelentőségének csökkenésével, a köztemetők terjedésével az epitáfiumok az individuuma-ra szűkítették a figyelmet.

⁹⁶ Maroszákon a 18. század első feléből maradtak fenn az első datált sírkövek (Péterfy 2005: 15). Mezőtelegd temetőjét 1781-ben nyitották (Emódi–Varga 2004: 21). A Partium területén a 18–19. században fából faragott fejfák és keresztek, a 18–19. században kő síremlékek készültek (lásd Dukrét 1999: 10). Érmihályfalván a 18. század második feléből maradtak fenn az első sírkövek (Kovács 2006: 45).

A másik oldalon a sírfeliratok a halállal, a túlvilági élettel kapcsolatos vallásos és világi mentalitással, valamint a társadalmi reprezentációs habitusokkal vannak összefüggésben.

Hipotézis és módszer

Korábban kísérletet tettünk már a történelem és a betegségek epitáfium keretében való megjelenésének elemzésére (Keszeg 2008c, 2010). Jelen esetben a sírfeliratok által az életpálya megjelenítésére használt narratív sémát kísérjük meg rekonstruálni. A felvetődő kérdések a következők: hogyan történik meg az emberi életpálya, az emberi sors epitáfiumban való megjelenítése? Melyek azok a motívumok, amelyek kötelező módon szerepelnek az epitáfiumban? Melyek azok, amelyek mellékesen előfordulhatnak? Milyen nyelvi formulák állandósultak a tartalmi motívumok megnevezésére?

A sírfelirat a biografikus beszédmód egyik műfaja. Mi az, amit a temetés után a halottról meg kell örökíteni? Mi az, amit a halottról a közvetlen hozzátartozói a temetési szertartás és a temető által megteremtett lokális, szertartásos nyilvánosság előtt elmondanak? Nyilvánvaló, hogy minden halott vesztes, elbukott harcos az élet megőrzéséért vívott küzdelemben. Mi az, aminek az elbukás perspektívájából jelentősége van?

A sírfelirat funkciója informálás a halott életéről, haldoklásáról, genealógiai kapcsolatairól. S ezen túl az epitáfiumok az emberi életet definiálják: az emberi élet mennyiségi és minőségi meghatározását végzik el (élettartam, öröm–boldogság, siker–kudarcs, egészség–betegség, a beágyazottság foka). Az érvényben lévő életpálya-modellt az egyes epitáfiumok egy egyénre vonatkoztatják, s az mondják el, hogy életpályája tartam és minőség szempontjából átlagos, átlagon aluli vagy fölüli.

A biografikus sztereotípiák képződése és érvényesülése az epitáfiumok biografikus beszédmódjában több helyen érvényesülhet: általában az élet és az életpályája megjelenítésében.

Az elemzés a tartalomelemzés módszerét alkalmazza. A tartalomelemzés diszkrét kategóriákat állapít meg, s ezek jelentését a rendelkezésére álló szövegbázis segítségével határozza meg. Az összegyűjtött epitáfiumok közül mintavétel céljából reprezentatív szövegbázist állítottunk össze. Az elemzés fázisában a szövegbázis minden darabját az alábbi kategóriák szerint írtuk le táblázat segítségével: 1. A sírfelirat finalizálásának éve.⁹⁷ 2. A település neve. 3. A halott neme, több halott esetén a sírfeliraton megnevezett személyek száma. 4. A halott életpályájának kronológiai

---

97 Egy sírfeliraton több évszám is előfordul (pl. a születés és a halál éve, a halál és a síremlék állításának éve, több személy születésének és halálának éve), ezek közül a szöveget mindig a legutolsó évszám alapján azonosítottuk. Olykor a megtelt sír fölé állítottak sírjelet, s ezen lezárt szövegben neveztek meg a sírhant alatt nyugvó személyeket. Máskor a síremléket az első temetést követően felállítják, a sírfeliratot megnyitják, s ezt minden újabb temetés után kiegészítik. Ilyenkor nem csupán az ugyanazon sírba való temetkezés nyúlik ki több évtizedre, hanem a sírfelirat is.

adatai (születési év, elhalálozás éve, életkor, a házaselet időtartama). 5. A sírfeliratban megnevezett családi–rokoni kapcsolatok (szülők, élettárs, gyermekek). 6. A halott tanulmányai. 7. A halott munkaköre, foglalkozása. 8. A halált kiváltó betegség. 8. A halott tulajdonságai. 9. A halott történelmi eseményekben való részvétele. 10. A halott életének minősége. 11. A halott nyugalma irántuló kívánság, fogadalom. 12. A halott nyugalma utaló formula. 13. A feltámadásra, a túlvilági találkozásra történő utalás. 14. A síremlék állítójának megnevezése. 15. Modális sajátosságok, az olvasók, az utókor megszólítása. 16. Modális sajátosságok, személyes beszédmód (egy vagy többes szám első személyes beszédmód).

A tartalomelemzés módszere mellett a matematikai–statisztikai (kvantitatív) módszer a tartalmi kategóriák reprezentativitását teszi láthatóvá.

Az elemzés a sírfelirat műfajának tartalmi–formai stabilizálódását követi nyomon. A *motívum* a tartalom, a *formula* a szöveg szerveződésének alapegysége.

Motívumok, szövegformulák és kvantitatív adatok

Az elemzésbe bevont szövegtörzs 963 epitáfiumot tartalmaz, ötvennyolc romániai településről.⁹⁸ A települések között egyaránt vannak falvak, városok és nagyvárosok.

A tartalomelemzésnek alávetett sírfeliratok száma 277. A többi sírfelirat az elemzés során kontrollanyag szerepét töltötte be.

Az epitáfiumok közel ötödfél évszázad során egyenletesen oszlanak meg, lehetővé teszik az epitáfiumírás *longue durée*-ben való szemlélését. A legkorábbi epitáfium 1570-ből származik, a legfrissebb sírfelirat pedig 2005-ből. A 435 évet átfogó időintervallumot hat korszakra osztottuk.

Az *első korszak* az adatbázisba bekerült legelső adatokat tartalmazza. Az első sírfelirat Kolozsvárról származik, 1570-ből, a korszak utolsó szövege pedig 1784-ből. A korszakból 26 sírfelirat szerepel a gyűjteményben, ezek közül 15 sírfeliratot vontunk be az elemzésbe. Az első sírfeliratok helytörténeti kutatások eredményeképpen bukkantak fel. A 214 évet átfogó időintervallum záróéve 1784, jelentős fordulópont. A 18. századi Európában a mentalitás forradalma zajlott le. Megnőtt a figyelem a társadalom, az egyének életszínvonala és életmódja irányában. A folyamatot Pierre Nora a társadalomra vonatkozó tudás demokratizálódásának és patrimonizálódásának nevezte (Nora 1986: 359, Le Bras 1986). A mentalitás forradalmának ebben a században olyan kézzelfogható eseményei voltak, mint a birodalmi aritmetikának nevezett statisztika tudományának formálódása,⁹⁹ az anyakönyvvezetés – hosszú, a 16. századtól kezdődő előzmények utáni – kötelezővé tétele a tár-

98 Az epitáfiumok egyik részét a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének hallgatói jegyezték le, másik részét a szerző gyűjtötte össze. A hallgatók gyűjtése a KJNT archívumában van elhelyezve. A legkorábbi – Kolozsvárról származó – sírfeliratokat Jakab Albert Zsolt bocsátotta rendelkezésünkre.

99 A fogalom 1749-től van használatban.

sadalom áttekinthetősége végett, a társadalom eseményeit, közhangulatát lereagáló hírlapirodalom megszületése. Európában 1749-ben tartották az első népszámlálást. Magyarországon először II. József rendelte el 1784-ben a lakosság összeírását. Esetünkben ez az évszám képezi a határt az első két korszak között.¹⁰⁰

A korszak megőrződött síremlékei kőből és márványból készültek. Csupán a tartós anyag tette lehetővé fennmaradásukat.

A 15 sírfeliratban előforduló motívumok a következők.

1. táblázat. Az 1570–1784 közötti korszak sírfeliratainak motívumai és szövegformulái

Motívumok, szövegformulák	A motívum számszerű előfordulása	A motívum előfordulása az elemzésbe bevont szövegekben (%)	Megjegyzés
A halott neve	15	100%	Férfi: 8 (53,3%) Nő: 4 (26,6%) Férfi és nő: 3 (20%)
Születés és halál éve	15	100%	Születés éve: 0 Elhalálozás éve: 15 (100%)
A halott életkora	9	60%	
A halott szociális kontextusa (szülők, élettárs, gyermek)	9	60%	Szülő megnevezése: 5 (33%) Élettárs megnevezése: 3 (20%) Gyermek megnevezése: 2 (13,3%) Megjegyzés: Egy-egy sírfelirat több kapcsolattípust is megnevez.
Foglalkozás	1	6,6%	Férfi: 1 (6,6%)
Betegség	1	6,6%	Férfi: 1 (6,6%)
Tulajdonság	4	26,6%	Férfi: 2 (13,3%) Nő: 2 (13,3%)
<i>A sírkövet állította</i>	2	13,3%	
A halott nyugalmlára vonatkozó kívánság	3	20%	
<i>Fekszik/nyugszik</i>	12	80%	
Feltámadás	2	13,3%	

Az 1570–1784 közötti 15 sírfeliratban 9 biografikus motívum fordul elő. Gyakorisági sorrendben ezek a következők: a halott neve (100%), az elhalálozás éve (100%), a halott életkora (60%), a halott hozzátartozói (60%), a halott tulajdonsága (26,6%), szórványosan a halott foglalkozása (6,6%), a halált kiváltó betegség (6,6%). Az elhunyt személy születési éve a korai sírfeliratokból hiányzik, gyakori viszont az élekor, az élettartam megnevezése. Határozott igényként érvényesül a halott szoci-

100 A társadalom felfedezésének, számontartásának intézményeiről: Keszeg 2011d: 176–177.

ális kontextusba való beágyazása. 5 sírfelirat a szülőket, 3 sírfelirat az élettársat, 2 pedig a halott leszármazottait nevezi meg. A halott tulajdonsága 4 esetben került be a sírfeliratba. Egy 1636-ban elhunyt személy *szép kedves gyermek* volt (Marosvásárhely, 1636), két, 1649-ben és 1650-ben meghalt személy *böczületes, becsületes, tisztességes* életet élt (Marosvásárhely, 1649, 1650), egy 1690-ben elhunyt nő pedig *kedves házastárs* volt (Marosvásárhely, 1690). Szórványosan, 1–1 esetben sor került az elhunyt foglalkozása, a halált kiváltó betegség megnevezésére. A halott mindkét esetben férfi volt. A sírfeliratok két esetben nevezik meg a síremlék állítóját. Mindkét esetben a sírkövet állító nő nevezi meg magát.

Az első korszak sírfeliratainak nyelvi-modális megszerkesztése, formalizálódása ingadozó. A sírfeliratok 80%-a az *Itt nyugszik/Itt fekszik/aluszik* kezdőformulával indul, 20%-a a halott nyugalomára vonatkozó kívánsággal (*nyugodjék csendesen*), 13,3%-a az üdvözülés és a feltámadás reményével zárul (*várja Jézusát, várja a nagy ítéletet, boldog feltámadást*).

A második korszak végső határát az 1867-es évnél húztuk meg. Az 1867-es kiegyezést követően Magyarország és Erdély területén az emlékezéskultúra jelentős fordulatot vett.

Az 1785–1867 közötti időszakból 92 sírfelirat került be a gyűjteménybe. Közülük 66 sírfelirat szerepel az elemzésre kiválasztott mintában. A sírfeliratok motívumai a következők.

2. táblázat. Az 1784–1867 közötti korszak sírfeliratainak motívumai és szövegformulái

Motívumok, szövegformulák	A motívum számszerű előfordulása	A motívum előfordulása az elemzésbe bevont szövegekben (%)	Megjegyzés
A halott neve	66	100%	Férfi: 25 (37,8%) Nő: 20 (30,3%) Férfi és nő: 9 (13,6%) Férfi, nő és gyerek: 4 (6,0%) Gyerek: 8 (12,1%)
Születés és halál éve	66	100%	Születés: 5 (7,5%) Halál: 62 (93,9%)
A halott életkora	43	65,1%	
A halott szociális kontextusa (szülők, élettárs, gyermek)	39	59%	Szülő megnevezése: 9 (13,6%) Élettárs megnevezése: 21 (31,8%) Gyermek megnevezése: 18 (27,2%)
Tanulmányok	5	7,5%	Férfi: 5 (7,5%)
Foglalkozás	11	16,6%	Férfi: 11 (15,1%)
Háborúban való részvétel	1	1,5%	Férfi: 1 (1,5%)

Motívumok, szövegformulák	A motívum számszerű előfordulása	A motívum előfordulása az elemzésbe bevont szövegekben (%)	Megjegyzés
Életminőség	1	1,5%	
Betegség	3	4,5%	
Tulajdonság	19	28,7%	Férfi: 7 (10,6%) Nő: 9 (13,6%) Férfi és nő: 3 (4,5%)
<i>A sírkövet állította</i>	11	16,6%	
Megszólítás	6	9%	A szemlélő megszólítása: 5 (7,5%) A halott megszólítása: 1 (1,5%)
A halott nyugalma vonatkozó kívánság	12	18,1%	
<i>Fekszik/nyugszik</i>	36	54,5%	
Feltámadás	4	6%	
Találkozás	2	3%	

A korszak sírfeliratai 11 biografikus motívumból építkeznek. A halott neve kötelező módon szerepel a sírfeliraton. A korszakban növekedni kezd a nemzeti tevékenységek száma, egy sírhelybe kerülnek a házastársak és a rövid időintervallum alatt elhunyt családtagok (szülők, testvérek, gyermekek). Illetve, a sírfelirat elkezd felvállalni a nemzeti regiszter szerepét, a családfő mellett egyre gyakrabban jelenik meg a feleség, a szülők neve mellett a gyermekek neve.

A halott biográfiájában továbbra is az elhalálozás éve dominál. A 66 sírfelirat közül mindössze 5 tartalmazza a születés évét. A korábbi korszakhoz hasonlóan a sírfeliratok több mint 60%-a megnevezi a halott életkorát. Szintén a korábbi korszak szintjén van azoknak a sírfeliratoknak a száma, amelyek a halottat szociális kontextusba ágyazzák (szülők, élettárs, gyermekek).

A korszak sírfelirataiban új motívumok jelennek meg. 5 sírfelirat a halott tanulmányaira is kitér, a halott mindenik esetben férfi. Szintén a férfi halott sírfeliratában tűnik fel a foglalkozásra, közéleti tisztségre való utalás, a sírfeliratok 15,1%-ában. A feltüntetett foglalkozások: énekvezér, *tudós organicus kántor* 3 esetben, pap/esperes/közügyész, *királyi hív aranyváltó, tanácsos, földi munkás, gazdatiszt, táblaírnok, ezredes, ügyvéd* 1-1 esetben. Egyetlen felirat említi a halottnak az 1848-as szabadságban való részvételét. Ugyancsak egy felirat az elhunytak életének minőségére is kitér (*boldog pár*). 3 sírfelirat tematizálja a halál okát (himlő, véletlen). Az előző korszakhoz hasonlóan a feliratok egynegyede megnevezi az elhunyt tulajdonságait, 9 nő, 7 férfi és 3 gyermek esetében. A kiemelkedő tulajdonságok a családszeretet, a házastársi hűség, a keresztényi erkölcsösség és a közéleti aktivitás, segítőkészség. Lánygyermek esetén *szép virág vala, kedves lány, szűz virág*, a nőhalott esetén *legjobb nő és anya, legjobb*

édesanya, a vallás és tanulmányintézetnek közjovót előmozdító nagylelkű asszony, egy szelíd nő, ki férjéhez ritka pár volt. A férfi halott minősítésére szolgáló értékek a szorgalom, tiszta erkölcs, vallásosság embere; jó apa, hív férj; jó apa, hű keresztény, közhasznú polgár, buzgó kurátor; jámbor keresztény; sok szegényre jól tett; emberbarát. Egy Tordán, 1835-ben elhunyt férfi mindenek aránt közszeretettel, az esméretlenhez szelídséggel, mások ügyesbajos dolgaira hívással, barátaihoz egyenességgel, házastársa és gyermekei javak aránt buzgó munkás indulattal s őket igazán szerető szívvel, a nagyobbakhoz nyájosan leereszkedéssel viseltetett, hív férj, jó emberbarát, hasznos ügyvéd, szerető vérboldogító atya, igaz keresztény. Egy házaspár sírfelirata mindkét halottat minősíti: páratlan házaspár, derék polgár, jó nő, egy másik pár jó szülők. Egy sírfelirat az elhunytak tiroli származását tünteti fel. A sírfeliratok 16,6%-a megnevezi a sírkövet állító személyt. Mezőmadarason 1866-ban az istálló felügyelője emelt síremléket.

Az idő teltével a sírfeliratok nyelvi-modális kidolgozása a korábbi hagyományokat követi. A sírfeliratok 54,5%-a alkalmazza az *Itt fekszik/nyugszik* indító formulát. 18,1% a halott nyugalmlára vonatkozó kívánsággal zárul. Ezek a kívánságok a következők: *béke porainak, béke poraira, béke porain, nyugodjanak békében porai, béke legyen drága poraikon, béke lengjen poraik felett, nyugodjon békében, nyugodjanak porai csendességben, lelke örök fényességben, örök dicsőségben vég nélkül élhessünk*. 4 sírfelirat a feltámadás, 2 a túlvilági találkozás reményét fogalmazza meg. Új modális eljárásaként jelenik meg a megszólítás. 6 sírfelirat egyes szám II. személyben íródott, öt esetben a kései olvasót (*halandó keresztény, utazó, utas, jámbor utas, ki itt jársz*), egy esetben pedig a halottat szólítják meg. Egy esetben a sírfeliratban a halott maga szólal meg (*e sír lakója lettem*). Több sírfelirat megszövegezésében érvényesül a poétikai szándék. Jancsó János újtordai kántor 37 évesen hunyt el, 1831-ben. Özvegye és két árván maradt gyermeke a következő verset írta sírkövére: *Tsak egy ének az élet / megszollal a böltsöböl / ekhozik mikor vége lett / vissza a' a temetöböl ! / harmintzhét vers volt élete / melyből ötöt énekelt / s mikor a végzés felette / szollott ő végsőt lehelt*.

A harmadik korszak az 1868–1913 közötti időszak, a békeidő kora. Új kitalált hagyományok születtek, közöttük voltak a kommemorációs szertartások. Ezek egy jelentős része a neves személyiségek születésének, életének, tanulmányainak helyszíne, síremléke közelében zajlott le. A gyűjtemény ebből a korszakból 229 sírfeliratot tartalmaz. A 229 sírfeliratból 78 szöveget választottunk elemzésre.

3. táblázat. Az 1868–1913 közötti korszak sírfeliratainak motívumai és szövegformulái

Motívumok, szövegformulák	A motívum számszerű előfordulása	A motívum előfordulása az elemzésbe bevont szövegekben (%)	Megjegyzés
A halott neve	78	100%	Férfi: 35 (44,8%) Nő: 37 (47,4%) Férfi és nő: 4 (5,1%) Férfi, nő és gyerek: 1 (1,2%) Férfi és gyerek: 1 (1,2%)
Születés és halál éve	78	100%	Születés: 0 Halál: 78 (100%)
A halott életkora	38	48,7%	
A halott szociális kontextusa (szülők, élettárs, gyermek)	43	55,1%	Szülő megnevezése: 6 (ebből 2 felirat a testvért is megnevezi): 7,6% Élettárs megnevezése: 26 (33,3%) Gyermek megnevezése: 19 (24,3%) Megjegyzés: Egy-egy sírfelirat több kapcsolattípust is megnevez.
Tanulmányok	3	3,8%	Férfi: 3 (3,8%)
Foglalkozás	12	15,3%	Férfi: 11 (14,1%) Nő: 1 (1,2%)
Háborúban való részvétel	1	1,2%	Férfi: 1 (1,2%)
Életminőség	2	2,5%	Férfi: 2 (2,5%)
Betegség	6	7,6%	
Tulajdonság	19	24,3%	Férfi: 9 Nő: 10
<i>A sírkövet állította</i>	26	33,3%	
Megszólítás	4	5,1%	A szemlélő megszólítása: 4 (5,1%)
A halott nyugalma-ra vonatkozó kívánság	43	55,1%	
<i>Fekszik/nyugszik</i>	48	61,5%	
Feltámadás	2	2,5%	
Találkozás	1	1,2%	

A korszak sírfeliratainak mintaállományában enyhén visszaesett a házastársak közös sírfeliraton való szerepeltetése, 13,6%-ról 5,1%-ra. A korszakban még nem jellemző a halott születési évének feljegyzése. A sírfeliratok mintegy felén (48,7%) a halál éve mellett az elhunyt személy életkora jelenik meg. A sírfeliratok népszerű motívuma marad a halott szociális kontextusának megnevezése. Ez a törekvés

azonban enyhén visszaesik az előző korszakhoz képest. A feliratok 55,1%-a megnevezi a halott valamilyen családi kapcsolatát, 7,6% a szülőket, 33,3% az élettársat, 24,3% a gyermekeket. (Az előző korszak értékei: 65,1% / 13,6% / 31,8% / 27,2%.) 2 esetben a sírfelirat az elhunyt férfi két feleségét nevezi meg. 1889-ben Vadasdon egy férfiről jegyzik a sírkőre: *első neje Balogh Ágnessel éle 33 éveket ezzel nemzde gyermekeket. Györfi Zsuzsannával 20 éveket, így végzé bé az életét.* Egy kökösí sírfelirat fontosnak tartja feltüntetni, hogy az elhunytak 27, egy várfalvi felirat szerint 30 évet éltek boldog házasságban. A tanulmányok megnevezése továbbra is szórványosan kerül be a halott biográfiájába (a feliratok 3,8%-a), mindig férfiak esetében. A feliratok 15,1%-a tünteti fel az elhunyt személy foglalkozását. A férfiak foglalkozása: a nagyenyedi ev. ref. Bethlen tanoda gazdatisztje, kántortanító, énekvezér és tanító, iskolamester, lelkész, gyógyszerész, előljáró, ügyvéd, *tanátsi iktató*, csendőr, csendőrörsvezető. Több esetben a hosszú szakmai pályára történik utalás (25 évig kántortanító, 48 évig énekvezér és tanító, 40 évig előljáró). A korszak egyetlen feliratán jelenik meg a női foglalkozás (gazdasszony). A történelmi eseményben való részvétel egyetlen sírfeliratnak válik motívumává. Egy 1895-ben Aranyosegerbe gyen elhunyt férfi *az 1848/49 szabadságharcban mint székely huszár* vett részt. Csomakőrösön 1888-ben a sírkő állítója mutatkozik be szabadságharcosként: *e követ hálaból emelé férje, ki magyar harcban 1849 be felszogséget szenvedett.* A sírfeliratok továbbra sem tartják szükségesnek megnevezni a halált kiváltó betegséget. A 78 sírfelirat közül 6 esetben találjuk meg a halál okát, általában akkor, amikor az illető személy rendellenes körülmények között hunyt el. 1883-ban Torockón egy férfi *hirtelen jött halállal* halt meg, 1887-ben Székelykocsárdon egy férfi *véletlenül elhalt*, 1873-ban Körösfőn a *nagy kollera* okozott halált, 1891-ben egy személy a *korondi fürdőben* fejezte be életét, 1888-ban Korondon egy csendőr *szolgálatá teljesítésében rablógylkosok által végeztetett ki.* Kökösön 1896-ban egy férfi *lele háborodását el viselni nem birván ön kezével vetett véget életének férfikora nyarán.* 2 sírfelirat általában minősíti az elhunyt életét. 1887-ben a Székelykocsárdon fiatalon elhunyt férfi *jövőjéhez füzött szép reményeket letarolta a mostoha sors.* Felvincen 1874-ben jegyezték a halott sírjára: *kevés örömben részesült életének lefolyt napjaiban.* Az előző korszakhoz hasonlóan a feliratok mintegy egynegyede (24,9%) megnevezi az elhunyt tulajdonságát, azonos arányban a férfi- és a nőhalottak esetében. Ez lehet a zsenge kor (*hajdon leány*, Csegez, 1905), a más településről való származás (*szindi születésű*, Alsó- és Felsősszentmihály, 1869), a környezettől elütő vallás (*róm. kath*, Csegez, 1890), általános tulajdonság (*kedves*, Bánffyhunrad, 1870, *szeretett*, Mészki, 1873, *áldott emlékezetű*, Tordaszentlászló, 1891), gyermeki kvalitás (*kedves jó fiunk*, Székelykocsárd, 1887, *jó fiú*, Felvinc, 1907), férji, apai és rokoni (*jó férj*, Verespatak, 1890, *jó férj és apa*, 1899, Verespatak, *gyermekeiért önfeláldozó jó atya*, Kökös, 1904, *hú férj, önfeláldozó testvér és jó rokon*, Verespatak, 1908) valamint női és anyai erény (*nagy szíve volt mint nő, mint anya és papné, nagy volt a hűségben, a szeretetben, az önfeláldozásban*, Sepsiszentgyörgy, 1878, *gondos nő és szerető édesanya*, Csomakőrös, 1888, *felejthetetlen jó édesanya*, Csomakőrös, 1889, *jó édesanya, jó nagymama*, Csomakőrös, 1904, *hűséges nő*, Várfalva, 1905),

közéleti elkötelezettség (*fáradhatatlan szorgalmú, munkás gazda, áldozatra kész polgár*, Bánffyhunad, 1869, *az igaz vallásosság, páratlan szorgalom és a szeretet gyakorlása jellemezte életét*, Mészki, 1903). Az előző korszaktól eltérően több emlékéllító személy lép ki a névtelenségből (33,3%).

A sírfeliratok nyelvi-modális megszerkesztése a korábbi hagyományokat folytatja. Szórványosan 4 esetben a felirat az utast, a vándort szólítja meg, az idegent tudósítja a halálesetről (*utas tekincs e temetőboltra*, Harasztos, 1871, *úton járó, ki itt mész el, tekincs ide szemeiddel*, Harasztos, 1894, *utas, tekincs e sírkőre, nézd kik pora nyugszik benne, nem is éltem, sírba szálltam, alszom édes örök álмам*, Mészki, 1905). Megnő a halott nyugalma vonatkozó záró formula száma és változatossága. Ez vonatkozhat a halott nyugalma, síri álmára (*nyugodjék csendesen, nyugodjanak békével, csendes legyen nyugta, béke lengjen síri álma fölött, béke poraira, üdv lelkének*), a halott porainak nyugalma (*béke poraira, béke lengjen porain, béke lengjen porai fölött, áldás legyen porai felett, béke hamvaira, B.L.P.F., béke hamva porára, áldás poraira, áldás és béke poraikon*), emlékére (*áldás emlékére, emléke öröké áldott, áldott legyen emléke*), nyugalma és emlékére (*álma legyen nyugodt és csendes, sok emléke lengjen sírja felett, nyugodjék csendesen, emléke áldott lesz*), földi és mennyei nyugalma (*nyugodjék teteme a földben csendesen, lelke a szentek között a mennyben örvendjen*). Az itt nyugszik/fekszik/szendereg/alszik kezdőformula előfordulása tovább növekszik és variálódik (61,5%). A feltámadásra és a túlvilági találkozásra való utalás mindössze 3 esetben ismétlődik (*Itt várja Jézussát*, 1873, *Itt várja Jézussát, boldog feltámadását*, Parajd, 1896, *Ott hol fényes csillag ragyog, majd újból leszek véled*, Mészki, 1870).

Csomakőrösön a vallomások forma a verses formával társul: *Varga Biri vala / nevem de a halál / így bánt velem / jó szüleim sírnak / értem pedig jobb / életre tértem*. Szintén Csomakőrösön az ifjan elhunyt lány *kinyílt virág* (1903). Vers kerül a sírkőre Mérában is 1908-ban: *SÁNDOR JÁNOS / volt a nevem kedves / szüleim körébe voltam / De Istenünk így akarta / hogy körülkül leszaka / szta hogy ne legyek go / ndozjuk öreg napjokban. Fogadják hát el hálámat Isten viselje / gondjukat Születtem / 1901. Márczius 19. / Meghaltam 1908 JUL 12*. Torockón 1906-ban a halál családi fészüket széttepte. Verespatakon 1908-ban az özvegy önti versbe vallomását: *Szíven találtál oh rideg halál, / elvetted éltem legnagyobb kincsét, / büszkeségét: drága jó férjemet. / Áldom drága emlékét végleheletemig, / áldott lesz az mindig rokonai és / barátai előtt kiket oly nagyon szeretett, / de áldott lesz / Verespatak bányaváros előtt is / amelynek oly jó és hű fia volt.– / Pihenj csendesen én férjem: drága jó Lajosom!* A 78 sírfeliratról 4 egyes szám I. személyben fogalmazódik meg.

A *negyedik korszak* 1914-től 1944-ig tart. A két világháború európai szinten tömeges migrációt, az életkörülmények (életszínvonal, gyógykezelés, életvitel) romlása, a betegségekkel és a halállal való gyakori és közvetlen találkozás korábban nem tapasztalt életviteli és viszonyulási stratégiákat eredményezett. Ez indokolta a korszakhatárok meghúzását. A gyűjteményben szereplő sírfeliratok száma 135, ebből az elemzésbe 52 feliratot vontunk be.

4. táblázat. Az 1914–1944 közötti korszak sírfeliratainak motívumai és szövegformulái

Motívumok, szövegformulák	A motívum számszerű előfordulása	A motívum előfordulása az elemzésbe bevont szövegekben (%)	Megjegyzés
A halott neve	52	100%	Férfi: 30 (57,6%) Nő: 10 (19,2%) Férfi és nő: 6 (11,5%) Férfi, nő és gyerek: 4 (7,6%) Férfi és gyerek: 1 (1,9%) Nő és gyerek: 1 (1,9%)
Születés és halál éve	52	100%	Születés: 14 (26,9%) Halál: 52 (100%)
A halott életkora	15	28,8%	
A halott szociális kontextusa (szülők, élettárs, gyermek)	35	67,3%	Szülő megnevezése: 11 (21,1%) Élettárs megnevezése: 24 (46,1%) Gyermek megnevezése: 14 (26,9%)
Tanulmányok	1	1,9%	Férfi: 1 (1,9%)
Foglalkozás	15	28,8%	Férfi: 13 (25%) Nő: 2 (3,8%)
Háborúban való részvétel	8	15,3%	Férfi: 7 (13,4%) Nő: 1 (1,9%)
Életminőség	2	3,8%	Férfi: 2 (3,8%)
Betegség	2	3,8%	
Tulajdonság	11	21,1%	Férfi: 7 (13,4%) Nő: 2 (3,8%) Férfi és nő: 2 (3,8%)
<i>A sírkövet állította</i>	14	26,9%	
Megszólítás	3	5,7%	A szemléző megszólítása: 3 (5,7%)
Egyes szám I. személy	4	7,6%	
A halott nyugalomára vonatkozó kívánság	33	63,4%	
<i>Fekszik/nyugszik</i>	35	67,3%	
Feltámadás	3	5,7%	
Találkozás	4	7,6%	

A vizsgált korszak sírfeliratai általában egyetlen elhunyt személy adatait tartalmaznak (76,9%). Emellett növekszik a különböző családtagok egyazon sírfeliraton való megjelenítése (férfi és nő, férfi, nő és gyermek, férfi és gyermek, nő és

gyermek). Az elhunyt életpályájának azonosítására szolgáló évszám az elhalálozás éve. A születés éve a sírfeliratok 26,9%-án fordul elő. A sírfeliratok 28,8%-a a halál évét és az életkort nevezi meg. A korszakban növekszik a halott szociális beágyazására való törekvés. A sírfeliratok 67,3%-a megnevezi az elhunyt személy hozzátartozóit, 21,1% a szülőt, 46,1% az élettársat, 26,9% a gyermeket. 7 sírfelirat a házaselet tartamát is fontosnak tartja megörökíteni. A hosszú házaselet (53 év, Sándortelke, 1932) a szép halál, a rövid házaselet (18 hónap – Méra, 1943, 2 év – Kökös, 1943, 13 év – Feketelak, 1933, 13 év – Mezőmadaras, 1923, 20 év – Verespatak, 1926) a tragikus halál retorikai megjelenítése. A tanulmányok feltüntetése a korszak sírfelirataira nem jellemző (1,9%). Az 52 halott közül 15 személy foglalkozását örökítették meg. Két nő tanító, a megnevezett férfimesterségek kereskedő (Verespatak), pályaőr (Székelykocsárd), munkás (Sepsiszentgyörgy), tanító (Kökös, Sándortelke, Vadasd), lelkész, esperes (Alvinc, Tordaszentlászló), kurátor (Héderfája), közjegyző (Disznajó, Szilágysámsond), törvénybíró (Kézdivásárhely). A sírfeliratok 15%-a emeli be a halott biográfiájába a háborúban való részvételt. Pap István szakaszvezető 1915-ben az orosz harctéren hősi halált halt, idegen földben temették el, szülőfalujában, Antban édesanyja állíttatott síremléket. 1917-ben Antban újabb hősnak, F. Szénási Gábornak kellett síremléket állítani. 1917-ben a háborúban ápolónőként szolgáló Ferencz Zsuzsanna 23 éves korában hősi halált halt. Nevét a csomakőrösi Ferencz család sírkövére vésték. A csomakőrösi Kelemen Józsefné Kelemen Ágnes a román betörés idején, menekülés közben hunyt el 1918. szeptember 1-jén, Alsórákos határában. Emlékét testvérei örökítették meg. Szintén Csomakőrös temetője őzi a 34 évesen Galíciában hősi harcban elhunyt F. Sándor Albert emlékét. Alvincen 1933-ban hunyt el Kromek Alajosné, sírkövére felkerült az 1916-ban 40 évesen Galíciában eltűnt férj neve. Héderfáján 1927-ben hunyt el Szakács Mihály, 1935-ben felesége, Szakács Juli. Mihály nevű fiuk készítettett sírkövet számukra, s erre rávésette a háborúban 1914-ben, 23 éves korában eltűnt testvére, János nevét is. A korszak 2 sírfelirata az elhunyt életpályáját jellemzi. Az 1938-ban, 26 évesen Komjátszegen elhunyt Szabó József a *mostoha sors üldözött árvája volt, aki csendesen / hitt bizott / csalodott végre / az életével / áldozott*. A mérai Sándor György szülei szemének fénye volt. *Sokat szenvedett, nyolcé / ves korától alig volt / jónapja mert testét / állandón betegség / bántotta A betegségét / hordozta Istenbe ve / tett hittel telve / volt a szíve igaz szeretettel. Abban / reménykedett hogy lesz / jonapja mikor hirtelen az / uröt elszolitotta*. Két további sírfelirat nevezi meg a halál okát. Egy Disznajón, 1935-ben elhunyt férfi *szívét nehéz betegség ölte meg*. 1943-ban a kökös tanító házaspár beleset áldozata lett. A sírfeliratok 21%-a örökíti meg az elhunyt tulajdonságait. A tulajdonságok minden esetben a szülő-gyermek és házastársi kapcsolatra utalnak (*drága apám*, Szind, 1944, *igazi utókori szerető édesapa és nagyapa*, Harasztos, 1936, *hű férj, munkás gazda*, Mészkö, 1925, *felejtethetlen jó fiú*, Aranyosrákos, 1925, *felejtethetlen férj, jó édesapa*, Sinfalva, 1919, *scumpul nostru tatã*, Trunk, 1918, *hűséges feleség, gondos édesanya*, Feketelak, 1933, *felejtethetlen hitves és szerető jó édesanya*, Verespatak, 1928, *jó édesapa és jó édesanya*, Kissolymos,

1937, *gyermekükért önfeláldozó jó szülők*, Vadasd, 1927). A sírfeliratok 26,9%-a megnevezi a síremlék állítóját.

A korszak sírfeliratainak retorikai alakzatai között szerepel a halandók megszólítása. *Állj meg ó halandó, tekincs e sírkőre* – olvasható Mérában egy 1925-ből származó sírkövön. Néhány év múlva ugyanebben a temetőben írták a sírkő élére: *halandó állj meg itten / e sírkő előtt most is*. A feliratok 7,6%-a a halott nevében megfogalmazott vallomás. A feliratok 63,4%-a tartalmaz a halott nyugalomára vonatkozó kívánságot. Ezek a következők: *áldás emlékére*, Ant, 1916, *legyen áldott emléke*, Alvinc, 1929, *nyugodjék csendesen*, Szilágysámson, 1916, *béke lengjen porai felett*, Ant, 1917, *béke lengjen sírjak felett*, Aranyosrákos, 1925, *béke poraira*, Körösfő, 1918, *Magyardéce*, 1918, *Sinfalva*, 1919, *Mezőmadaras*, 1923, *Kézdivásárhely*, 1923, *Szilágysámson*, 1924, *Aranyosgerend*, 1925, *Székelykocsárd*, 1929, *Sándortelke*, 1932, *Feketelak*, 1932, *álma legyen csendes, zavartalan, béke poraira*, Kissolymos, 1919, *nyugodjanak csendesen*, Csomakőrös, 1917, *Héderfája*, 1935, *Harasztos*, 1944, *nyugalma legyen csendes*, Verespatak, 1944, *nyugodjék csendesen, béke poraira*, Kissolymos, 1921, *Szende lélek, / pihenj csendesen! / Drága poraid felett / virasszon szeretteidnek / kegyelete!*, Verespatak, 1928, *Álmuk legyen csendes / békében pihenjenek*, Kissolymos, 1937, *Nyugodjék / csendesen / legyen emléke / áldott*, Komjátszeg, 1938. A sírfeliratok 67,3%-a tartalmazza az *Itt nyugszik/fekszik/pihen* kezdőformulát. Négy sírfelirat szerint a halott *Ide várja* hozzátartozóit. Három sírfelirat a feltámadás reményének megfogalmazásával zárul.

A korszak sírfeliratai szórványosan poétikus költői megfogalmazásokkal élnek. Idéztük már a komjátszegi 26 éves fiatalember sírfeliratát, amely szerint az elhunyt *hitt bizott / csalodott végre / az életével / áldozott* (1938). Sándortelkén 1942-ben férfi halott sírkövére került az alábbi vers: *E sírban csendes az / álom nem sanyargat / a fájdalom az életem / le zajlása fáradt tes / tem sírba zárta munkás / kezek megnyugszanak / porból lettek porrá / válnak*. Kiss Ferenc harasztosi tanuló 1931-ben, 18 évesen hunyt el. Édesanyja a következő verset vésette a síremlékre: *Ifju és virág voltam / Szüleimnek egyetlen reménysége / S a virág elhullt / De Istenünk beszéde / Megmarad mindörökké, / Az isten pedig aki / Az urat feltámasztotta / Minket is feltámaszt / Az ő hatalma által*.

A következő korszak a világháborút követő idő (1945–1989). A háború utáni években a frontra és hadifogságba hurcolt férfiak rendre hazatértek, vagy a halálhírrük ért haza. Az 1950-es években megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálása, az ipari objektumok államosítása, ami a családok egzisztenciáját jelentősen befolyásolta. Nagyméretű munkaerő migráció indul el. Az 1960-as évektől a szocialista és a kommunista ideológia egyre erőteljesebben érvényesítette hatását, s ezzel együtt erősödött a kisebbség diszkriminációja. A korszakot az 1989-es év zárja.

A korszak 329 sírfelirata szerepel a gyűjteményben. Az elemzésre kiválasztott sírfeliratok száma 43.

5. táblázat. Az 1945–1898 közötti korszak sírfeliratainak motívumai és szövegformulái

Motívumok, szövegformulák	A motívum számszerű előfordulása	A motívum előfordulása az elemzésbe bevont szövegekben (%)	Megjegyzés
A halott neve	43	100%	Férfi: 12 (27,9%) Nő: 9 (20,9%) Férfi és nő: 20 (46,5%) Nő és gyerek: 2 (4,6%)
Születés és halál éve	43	100%	Születés: 42 (97,6%) Halál: 43 (100%)
A halott életkora	3	6,9%	
A halott szociális kontextusa (szülők, élettárs, gyermek)	35	81,3%	Szülő megnevezése: 11 (25,5%) Élettárs megnevezése: 23 (53,4%) Gyermek megnevezése: 12 (27,9%) Megjegyzés: Egy-egy sírfelirat több kapcsolattípust is megnevez.
Foglalkozás	4	9,3%	Férfi: 3 (6,9%) Nő: 1 (2,3%)
Háborúban való részvétel	9	20,9%	Férfi: 9 (20,9%)
Betegség	4	9,3%	Férfi: 3 (6,9%) Nő: 1 (2,3%)
Tulajdonság	9	20,9%	Férfi: 3 (6,9%) Nő: 5 (11,6%) Férfi és nő: 1 (2,3%)
<i>A sírkövet állította</i>	10	23,2%	
Megszólítás	2	4,6%	A szemlélő megszólítása: 1 (2,3%) Az elhunyt megszólítása: 1 (2,3%)
Egyes szám I. személy	2	4,6%	
A halott nyugalomára vonatkozó kívánság	34	79,0%	
<i>Fekszik/nyugszik</i>	31	72,0%	
Feltámadás	4	9,3	
Találkozás	1	2,3	

A világháborút követő korszakban jelentős tendencia a családtagok egyazon sírgödörbe való temetése, s következőképpen egyazon epitáfiumban való megnevezése. Az előző korszakban a sírfeliratok 79,9%-a egy-egy halott emlékét örökítette meg. A jelen

korszak sírfeliratainak 51,1%-a két vagy több (házastársak, anya és gyermeke) személy adatait tartalmazza. Az egyén életpályájának megörökítése szintén jelentősen módosul. A 43 sírfelirat közül 42 tartalmazza az elhunyt személy születésének, 43 halálának évét. Az életkor közlése viszont mindössze 3 esetben történik meg. Jelentősen, 67,3%-ról 81,3%-ra növekszik azoknak a sírfeliratoknak a száma, amelyek a halottat szociális kontextusba ágyazzák. 1 sírfelirat az elhunyt szülőjét, 23 élettársát, 12 pedig a gyermekét nevezi meg. A tanulmányokra való hivatkozás hiányzik a korszak sírfelirataiból, a foglalkozás megnevezésére 4 esetben kerül sor (tanító, tanítónő, lelkész). Jellemzőnek tekinthető az erőszakos, váratlan halál tematizálása. 1945-ben Korondon, 1948-ban Alvincen, 1952-ben Disznajón, 1953-ban Alvincen, 1956-ban Parajdon állítottak emléket a második világháborúban vagy az azt követő hadifogságban elhunyt férfiaknak. A disznajói temetőben 1951-ben, Parajdon 1953-ban a katonai szolgálat áldozatává vált férfiakat nevesítették. Vadasdon 1949-ben a diktatúra áldozatává vált egy férfi. Későbbben vált lehetővé a tragédia megörökítése. A disznajói temető egy 1957-es bal eset áldozatának hamvait őrzi. A halál okát a sírfeliratok a kivételes esetekben nevezik meg. Egy kissolymosi nő 1960-ban *sok szenvedés után* hunyt el. 1961-ben egy baróti férfi *a hazáért* vesztette életét. 1962-ben egy vadasdi férfi *villámcsapás által* lett a halál áldozata, 1968-ban Homoródszentlászlón egy férfi *önfeláldozó munkában bal eset áldozata lett*. Az elhunyt tulajdonságainak megnevezése 9 esetben történik meg. A lány *szép virágszál* (Disznajó, 1946), *felejthetetlen drága lányunk* (Kissolymos, 1960), a gyermek *elfelejthetetlen jó gyermekünk* (Korond, 1970), a nő *jó édes anya és hű feleség* (Krizba, 1945), *szorgalmas jó édesanya* (Bánffyhunyard, 1956), *hű neje* (Pusztaiújlak, 1964), a férfi *népének és egyházának hű tanítója* (Vadasd, 1949), *drága jó férjem és édes apánk* (Feketelak, 1970). Héderfáján férj és feleség emlékét őrzi a következő felirat: *Életüket a kötelesség Telyesíté a hűség és becsületesség az Isten és emberek iránti szeretet vezették* (1946).

A korszak sírfelirataiban a következő formulák érvényesülnek. A sírjelet *állította/emelte* formula a feliratok 23,2%-ában fordul elő. 2 sírfelirat egyes szám II. személyben íródott, egyik a temetőben járkáló „utast”, a másik az elhunyt személyt szólítja meg. 2 esetben a sírfelirat az elhunyt személy monológja: *Balázs János / volt a nevem amit / tiz évig viseltem es / akor szüleim bol / dogságát hirte / len a sirba levit / tem* (Korond, 1970), *Kedves szüleim és kedves bátyám én már közületek örökre elmegyek* (Disznajó, 1946). Az elhunyt nyugalmlára vonatkozó kívánság a szövegek 79%-ában található meg. Ezek a következők: *Béke poraikra* (Korond, 1946, Mezőveresegeyháza, 1946, Torockószentgyörgy, 1947, Szék, 1948, Disznajó, 1951, Magyardéce, 1951, Bánffyhunyard, 1956, Homoródszentlászló, 1956, Parajd, 1956, Barót, 1961, Alvinc, 1962, Pusztaiújlak, 1964, Pusztaszentmárton, 1983), *Nyugalma legyen csendes / Emléke áldott* (Krizba, 1945), *Emléke legyen áldott, nyugalma csendes* (Vadasd, 1949, Kissolymos, 1960), *Nyugalma legyen csendes* (Bánffyhunyard, 1962, Korond, 1970, Krizba, 1971, Székelykocsárd, 1983), *Emlékük legyen áldott* (Árkos, 1958, Homoródszentlászló, 1968, Csomakörös, 1978), *Nyugodjanak csendesen* (Héderfája, 1946, 1970), *Nyugodjál csendesen* (Disznajó, 1952), *Nyugodjanak békében* (Alvinc, 1953, Temesrékás, 1953), *Nyugalma legyen / Csendes emléke örök* (Parajd, 1953), *az Úris-*

ten kegyelmét óhajtjuk (Disznajó, 1957), *Pihenj / Drága férjem és édes / apánk* (Feketelak, 1970), *Pihenésük / legyen csendes* (Magyardécse, 1970), *Legyen az övök / az örök nyugalom* (Marosújvár, 1985). Az *Itt nyugszik/fekszik* sztereotip kezdőformula a feliratok 72%-át indítja. 4 sírfelirat a feltámadás, 1 a viszontlátás reményével zárul.

A korszak sírfeliratain gyakrabban jelennek meg a poétikai megoldások. Egy 22 évesen elhunyt lány sírfeliratának részlete: *A letört virág illata elszáll, / De meg nem semmisül, / bár a szív megtörik kihűll* (Sztarmárnémeti, 1950). A katonaságban elhunyt fiatalember sírfeliratán: *Fijatal korábaletört / széprózsa. Pitesti kórház ha tudna / beszélni elmondaná / aszt hogy mért kellett / meghalni öreg nagy / szüleit nényét és / sógorát drága menyaszonyát / gyászba borítani* (Parajd, 1953). Férj és feleség sírján: *Az elfáradt munkásnak / édes a nyugalom nékem / is megadta e csendes / sirhalom* (Homoródszentlászló, 1956). Tragikusan elhunyt fiatalok sírján: *Két ifjú virágszál itt piheni álmát / Elválasztott a sors, összefűzött a sír / A kegyetlen étellel meg nem küzdhetvén / Szerelmes szívünk itt örök nyugtot talált / Szüleink bánata örök gyásza kísér / Ezért az Úristen kegyelmét óhajtjuk / Bűnünket fel nem rója senki* (Disznajó, 1957). Dtrehemtelepen targikusan elhunyt fiatalember sírkövére vallásos üzenet került: *Megszáradt a fű, / Elhullt a virág, / De Istenünk beszéde / Mindörökre megmarad* (Dtrehemtelep, 1960). 22 évesen elhunyt fiatalember sírfelirata: *Rövid volt életem a hazáért / adtam piros vérem / szüleimnek sírig tartó / bánatot hagytam* (Barót, 1961). A vadasdi temetőben: *Lelkemben a remény ifjú szívem égett, de az Úr parancsolt, / villámcsapás által magához szólított* (Vadasd, 1962). 15 évesen elhunyt fiú sírján: *Lelkemben a remény ifjú szívvel égett / ugy vágytam napfényes utaidra élet / de az úr parancsolt s hosszú / szenvedés után magához szólított* (Kissolyos, 1962). 16 éves lány sírja: *Emléked fényesen / ragyog. / Elhalványulni soha / nem fog. Míg éltél / nagyon szeretünk. / Meghaltál el nem / feledünk. Örökké / őrizzük drága / emléked szívünk / fájó sebe soha / benem hegged* (Parajd, 1964). Református lelkész sírja: *Örhelyemre állok és megállok / Abastyán / És / Vigyázok / Habakuk 11:1 – / Az Úr nyáját itt 24 évig / Hűségesen / Őriztem. / A lelket az Úrhoz vezettem. / Népemet forrón szerettem. / Iskoláját megvédtem. / Érette fogságot szenvedtem. / Hirtelen halállal / Az Úrhoz költöztem. / Örökké élek / Az Úr kebelében* (Mezőveresegyháza, 1980). Férj és feleség sírja: *Búcsúzóra mondjunk egy / Istenhozzát / Míg az anyaföld öléből feljut / Uram tehozzád* (Székelykocsárd, 1983). Koltón: *„Bár itt éltünk, / Nevem csak felírva ott legyen / Isten örök városában / Választottak névsorában.” / „Az enyém a csönd és a pihenés / A tiéd a könny és a szenvedés”* (Koltó, 1984). Tordaszentlászló: *Száz évig élni, szeretni, / dolgozni vágytam én / az Úr parancsszavára / Ötvenhárom évemben / A pórban hajtottam / fejem le én* (Tordaszentlászló, 1984). Marosújvár: *Szerető sziveket / takar e sirhalom / legyen az övök / az örök nyugalom* (Marosújvár, 1985).

Az 1989-es események az ideológiai felszabadulást, a szabad migrációt hozták magukkal. A korszakban differenciálódik a síremlékek anyaga. A betonépitmények mellett hozzáférhetővé válnak a ritka, drága anyagok (márvány), valamint az új technikák (fénykép). A korszak 152 sírfelirata kerül be a gyűjteménybe. Ebből a korpuszból 23 sírfeliratot elemeztünk.

6. táblázat. Az 1989–2005 közötti korszak sírfeliratainak motívumai és szövegformulái

Motívumok, szövegformulák	A motívum számszerű előfordulása	A motívum előfordulása az elemzésbe bevont szövegekben (%)	Megjegyzés
A halott neve	24	100%	Férfi: 7 (29,1%) Nő: 8 (33,3%) Férfi és nő: 9 (33,3%)
Születés és halál éve	24	100%	Születés: 24 (100%) Halál: 24 (100%)
A halott életkora	2	8,3%	
A halott szociális kontextusa (szülők, élettárs, gyermek)	11	45,8%	Élettárs megnevezése: 8 (33,3%) Gyermek megnevezése: 3 (12,5%) Megjegyzés: Egy-egy sírfelirat több kapcsolattípust is megnevez.
Foglalkozás	2	8,3%	Férfi: 2 (8,3%)
Tulajdonság	2	8,3%	Férfi: 2 (8,3%)
A sírkövet állította	2	8,3%	
Egyes szám I. személy	1	4,1%	
A halott nyugalomára vonatkozó kívánság	17	70,8%	
<i>Fekszik/nyugszik</i>	17	70,8%	
Feltámadás	1	4,1%	

Az új korszakban tovább növekszik a házastársaknak készült közös síremlékek száma. Ezeket általában előre megrendelik, ezért a szövegben az aktuális tartalmak mellett a sztereotip formulák dominálnak. A férfiak, a nők és a házastársak számára készült sírfeliratok azonos arányban fordulnak elő. Az életpálya jelzésére állandósul a születés és a halál évének megnevezése, s a minimálisra csökken az életkor feltüntetése.¹⁰¹ Csökken az elhunyt személy szociális kontextusba való illesztése. A szülők megnevezése hiányzik, az elhunyt gyermekei 3 feliraton nevezik meg magukat, az élettárs kiléte 8 feliratban tűnik fel. 2 sírfelirat nevezi meg az elhunyt férfi foglalkozását (bányász, plébános). 2 sírfelirat jellemzi a halottat. Egy marosújvári bányász *hűséges és igaz szocialista munkás volt*. Egy korondi férfit a család a következőképpen jellemzett: *dolgoztál, szenvedtél, mindenkit szerettél*. 2 sírfelirat nevezi meg a síremléket állító hozzátartozókat.

101 Az előre megrendelt sírkőre a születés éve kerül rá, a halál évét a haláleset bekövetkezése után vésik fel.

Az egyes szám I. személyes beszédmód egyetlen esetben érvényesül: a síremléket állító férj vallomása a következő: *Melléd fogok jönni én is / András.* (Marosújvár, 1997) 17 sírfelirat indul az *Itt nyugszik* kezdőformulával, 17 zárul a halott nyugalomára vonatkozó kívánsággal. Ezek a következők: *Béke porai(k)ra* (Pusztaszentmárton, 1990, Barót, 1992, Szilágysámson, 1992, Méra, 1995, Verespatak, 1996, Korond, 1998, Mezőkeszű, 2005), *B.P.* (Disznajó, 1996, 1997), *Nyugodj békében* (Disznajó, 1991, Csíkzsögöd, 1993), *Nyugodjanak csendesen* (Tordaszentlászló, 1995), *Emléke legyen áldott* (Marosújvár, 1994), *Emlékük legyen áldott, nyugalomuk csendes* (Feketelak, 1996), *Pioasă aducere aminte* (Trunk, 1992), *Cs.P.F.* (Mezőkeszű, 1991). Egyetlen felirat zárul a feltámadás reményével.

Több sírfelirat poétikus hangon foglalja össze a lezárult élet tanulságát. *Küzdötél, de már nem lehetett / A csend ölelt át és szeretett* (Disznajó, 1991). *Elvitted a fényt, a derűt / a meleget, / Nem maradt más, csak / a sugárzó emléked* (Mezőkeszű, 1991). *Hallgasd meg, Isten, az én / imádságomat, és ne rejtsd / el magadat az én könnyörgé- / sem elől; / Figyelmezz én reám és / hallgass meg éngemet, / mert keseregve bolyongok és jajgatok! / Zsolt: 55; 2,3. / Tiéd a csend és a nyugalom / Miénk a Könny és a Fájdalom* (Szilágysámson, 1992).

Több versbetét az életpályát tekinti át. *Fiatalkorodban eltávoztál tőlünk / Csak 17 évet éltél mellettünk / Szemedből hamar kialudt a fény / Azota életünk bánat és könny. / Mindegyre teszünk sírodra virágot / De veled együtt eltemettük / Az egész világot* (Kercsed, 1992). *Küzdelmes volt sor- / sa egy életen át / áld meg Uram isten / örök nyugalalmát.* (Mezőkeszű, 1991) *Nehéz a jó szülőltől örökre megválni, őket fájó szívvel mindig hazavárni* (Vadasd, 1991).

Következtetések

1. A sírfelirat az egyéni életpálya narratív reprezentációja. Az individuális sorsot a nembeli, általános emberi sors motívumainak konkretizálása által jeleníti meg. Az általános emberi sors motívumai: a születés és a halál, a családi élet, a munka, a betegség, a történelmi eseményekben való részvétel. Az általános emberi sors individualizálásának eljárásai az évszámok és időtartamok alkalmazása, a szociális kapcsolatok típusainak és mennyiségének megnevezése, a foglalkozás, az életminőség, a személyes tulajdonságok megnevezése.

1.1. Az individuális életpálya megjelenítésének alapvető eleme a születés és a halál évének, az életpálya időtartamának megnevezése. A három mutató közül a sírfeliratokban a halál éve folyamatosan jelen van (100% / 93,9% / 100% / 100% / 100% / 100%), a születés éve 1914-től állandósul (0 / 7,5% / 0 / 26,9% / 97,6% / 100%), az életkor jelzése 1914-től folyamatosan visszaszorul (60% / 65,1% / 48,7% / 28,8% / 6,9% / 8,3%).

1.2. Az egyén sírfeliraton történő szociális (nemzetségi) beágyazásának motívumai: az elhunyt családtagjainak megnevezése, az elhunyt és hozzátartozóinak egy sírfelirat keretében való megjelenítése, a síremléket állító személy megnevezése. Az

elhunyt hozzátartozóinak megnevezése 1989-ig korszakról korszakra fokozatosan fontosabbá válik, 1989 után pedig elveszíti jelentőségét. (A halott hozzátartozóinak megnevezése: 60% / 59% / 55,1% / 67,3% / 81,3% / 45,8%. Két vagy több halott családtag közös sírfelirata: 20% / 19,1% / 7,6% / 23% / 51,1% / 33,3%. A síremléket állító személy megnevezése: 13,3% / 16,6% / 33,3% / 26,9% / 23,2% / 8,3%.)

1.3. Az individuális életpálya tartalmi és minőségi mutatói a tulajdonságok, a tanulmányok, a foglalkozás, a halál okának, a történelmi eseményekben való részvétel megnevezése. E motívumok sírfeliratban való előfordulása fakultatív jellegű és ingadozó. Az elhunyt tulajdonságainak és foglalkozásának megnevezése állandó, ám alacsony értékszintű. (Tulajdonság: 26,6% / 28,7% / 24,3% / 21,1% / 20,9% / 8,3%. Foglalkozás: 6,6% / 4,5% / 7,6% / 3,8% / 9,3% / 0.) 1785–1944 között szórványosan feltűnik a tanulmányokra való utalás (0 / 7,5% / 3,8% / 1,9% / 0 / 0). A kezdetektől 1989-ig szórványosan sor kerül a halál okának (betegség, baleset) megnevezésére (86,6% / 4,5% / 7,6% / 3,8% / 9,3% / 0). 1785–1989 között a sírfeliratok szórványosan, de 1989-ig növekvő mértékben kitérnek az elhunyt történelmi eseményekben való részvételére (0 / 1,5% / 1,2% / 15,3% / 20,9% / 0).

Átmeneti és szórványos jelleggel 1868–1944 között a sírfelirat az elhunyt életnek minőségére (szenvedés, boldogság) is utal (0 / 0 / 2,5% / 2% / 0 / 0).

1.4. A férfi és a női életpálya árnyalásában enyhe eltérés mutatkozik. A férfi életpálya árnyalására szolgáló motívumok a foglalkozás, a tanulmányok, a történelmi eseményekben való részvétel. A családfői szerepet hangsúlyozza a férfi nevének a közös sírfelirat élén való szerepeltetése.

2. A sírfelirat biografikus szöveggént ritualizált és rituális biográfia. Funkciója a láthatatlanná vált egyén emlékezetben való megőrzése, a generációk és a családtagok közötti kapcsolatok kinyilatkoztatása, a halott emléke őrzésének felvállalása és gyakorlása, valamint a halott túlvilági nyugalmanak biztosítása. A funkciók, az egyéni életpálya megjelenítésére nyelvi formulák, sztereotípiák állandósultak. 2.1. A küzdelmes életet követő halál *megnyugvás*, *pihenés*. Az *Itt nyugszik/fekszik/pihen* nyelvi formula népszerűsége fokozatosan növekszik, majd 1989-et követően használata visszaszorul (12% / 54,5% / 61,5% / 67,3% / 72% / 17%). 2.2. A sírfelirat záróformulája mágikus funkciót tölt be, a halott túlvilági nyugalma biztosítja, befolyásolja. A mágikus funkciójú záróformulák száma 1989-ig fokozatosan emelkedik, ezt követően pedig elveszíti népszerűségét (20% / 18,1% / 55,1% / 63,4% / 79% / 17%). 2.3. A sírfelirat a feltámadást és a túlvilági találkozást helyezi kilátásba. A feltámadást és a találkozást megnevező nyelvi sztereotípiák szórványosan fordul elő, száma 1989-ig növekvő tendenciát mutat. (Feltámadás: 2% / 6% / 2,5% / 5,7% / 9,3% / 4,1%. Találkozás: 0 / 3% / 1,2% / 7,6% / 4,6% / 0.)

3. A sírfelirat általában a heterodiegetikus (egyes szám III. személyű) beszédmódot alkalmazza. A heterodiegetikus auktoriális beszéd a halott síremléket állító hozzátartozójának nézőpontját érvényesíti. A sírfelirat történetén végighúzódik a homodiegetikus (személyes, egyes szám I. személyű) beszéd alkalmazása. Ennek formái

az autobiografikus monológ és a megszólítás. (Megszólítás: 0 / 9% / 5,1% / 6,7% / 4,6% / 0. Monológ: 0 / 0 / 0 / 7,6% / 4,6% / 4,1%.)

4. A sírfelirat az alkalmi (ezen belül a családi) költészet egyik műfaja. 4.1. A halott emlékét poétikai eszközök (metafora, jelzős szerkezetek) segítségével, olykor a prozódiai eszközök (rím, ritmus) használatával örökíti meg. A poétikai formák az évszázadok során tisztultak le és állandósultak. 1945-től a sírfeliratokba különböző (bibliai, szépirodalmi) vendégszövegek épültek be. 4.2. A sírfelirat kialakulásában és fennmaradásában jelentős szerepet játszott a vallásos-biblikus-zsoltáirodalom valamint a közköltészet (emlékvers). 4.3. A sírfelirat az egyéni életpálya megjelenítésében a teatralizálás, a dramatizálás eszközeit veszi igénybe.

5. A sírfelirat a kezdetektől kapcsolatban állt a korszakok ideológiájával. 5.1. A sírfelirat alapvetően a vallásos ideológiával azonosul. A vallásos ideológia szolgáltatja az emberi sors narratíváját, amelynek motívumai a születés, a küzdelem, a halál és a feltámadás. 5.2. A 19. században a sírfeliratokban feltűnik a nemzeti ideológia. Az egyén a nemzeti értékek hordozójaként, a nemzeti érdekek harcosaként jelenik meg (szabadságharcban való részvétel, népszolgálat). A nemzeti ideológia az egyén sorsát a nemzeti és a történelmi dimenzió, az aktualitások felé nyitotta meg. 5.3. Az 1945–1989 közötti időszakban a politikai ideológia enyhén átítatott néhány sírfeliratot. 5.4. A sírfelirat az individuum életét a nemzetség történetébe építi, genealógiai történetbe integrálja. 5.5. Az 1950-es években elkezdődik a sírfeliratok kiürülése. Miközben a sírfeliratok egy kis része a síremlék állítás legigényesebb hagyományait folytatja, nagyobb része mondanivaló nélkül marad, az elhunyt kilétén és a halál tényén kívül nem hordoznak üzenetet.